

צפון – סוד האפיקומן

נלמד את סוגיית אכילת האפיקומן מהגמרא וההלכה ועד פרושו של הרב קוק לסימן ה'צפון' בהגדה.

א. ראו את הגמרא בפסחים קיט: במשנה "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.." ובסוגיית הגמ' שם עד הנקודותיים שם דף קכ. "א...אימא לא, קמ"ל". לנוחיותכם, צירפנו כאן את הגמרא:

משנה. אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

גמרא. מאי אפיקומן? אמר רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה. ושמואל אמר: כגון אורדילאי לי וגזלייא לאבא. ורב חנינא בר שילא ורבי יוחנן אמרו כגון תמרים קליות ואגוזים. תניא כוותיה דרבי יוחנן: אין מפטירין אחר הפסח, כגון תמרים קליות ואגוזים. אמר רב יהודה אמר שמואל: אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. תנן: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, אחר הפסח - הוא דלא, אבל לאחר מצה - מפטירין! - לא מיבעיא קאמר; לא מיבעיא אחר מצה - דלא נפיש טעמייהו, אבל לאחר הפסח דנפיש טעמיה, ולא מצי עבדיה - לית לן בה, קמשמע לן. נימא מסייע ליה: הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין - אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. באחרונה - אין, בראשונה - לא. - לא מיבעיא קאמר: לא מיבעיא בראשונה - דקאכיל לתיאבון אבל באחרונה דילמא אתי למיכל אכילה גסה - אימא לא, קא משמע לן. מר זוטרא מתני הכי: אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: מפטירין אחר המצה אפיקומן. נימא מסייע ליה: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, אחר הפסח - דלא, אבל אחר מצה - מפטירין. לא מיבעיא קאמר: לא מיבעיא אחר מצה - דלא נפיש טעמיה, אבל לאחר פסח אימא לא - קא משמע לן. מיתבי: הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל (אכילת) כזית מצה באחרונה. באחרונה - אין, בראשונה - לא! לא מיבעיא קאמר; לא מיבעיא בראשונה - דקאכיל לתיאבון, אבל באחרונה דאתי למיכלה אכילה גסה - אימא לא, קא משמע לן.

ב. בסימני הסדר בסימן יחץ חוצים את המצה חצי ראשון אוכלים לשם מצת מצווה והחצי הנשאר (הגדול) אוכלים אותו כאפיקומן בסימן הצפון. מדוע אוכלים את האפיקומן? לפי הרא"ש זהו זכר לאכילה של קרבן הפסח. רש"י פרש בדומה זכר למצה הנאכלת עם קרבן הפסח. חשוב, מדוע אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן?

ג. האם אין מפטירין אחר מצה אפיקומן? בגמ' יש שתי דעות. לדעת מר זוטרא אחר פסח אין מפטירין אבל אחר מצה מפטירין. ראה תוס' ד"ה מפטירין:

מפטירין אחר מצה אפיקומן - וא"ת אחר הפסח מאי טעמא אין מפטירין הא נפיש טעמיה טפי ממצה יש לומר כדמפרש בירושלמי דמשום הכי נאכל על השובע שלא יבא לידי שבירת עצם וכתוב (שמות יב) ועצם לא תשברו בו ומש"ה אין אוכלין שום דבר וא"ת הא במנחה נמי אמרי' בתמורה (דף כג.) ובמנחות (דף כא:) דנאכלת על השובע וליכא למימר האי טעמא י"ל דהתם ה"ט שלא יצא משלחן רבו רעב אבל במצה לא שייך האי טעמא דלאו משלחן רבו הויא כולי האי וחגיגה הבאה עם הפסח אף על גב דאיכא למ"ד דאית בה משום שבירת עצם ואפ"ה אינה נאכלת על השובע היינו משום דפסח בן שנתו הוא ורכיך וחיישינן לשבירת עצם אבל חגיגה לא ומאן דאמר אין מפטירין אחר מצה ופסח אם כן לא ס"ל כטעם הירושלמי אלא סבר דבעינן שיהא טעם מצה ופסח בפיו.

העקרון המנחה הוא כדי שהאכילה תהיה על השובע ובענין קרבן פסח יתכן טעם נוסף כדי שלא לשבור בו עצם. חשוב על משמעות טעמים אלו.

ד. עד מתי נאכל האפיקומן? ראה ברכות ט.:

הקטר חלבים וכו': ואילו אכילת פסחים לא קתני ורמינהי קריאת שמע ערבית והלל בלילי פסחים ואכילת פסח מצותן עד שיעלה עמוד השחר אמר רב יוסף לא קשיא הא רבי אלעזר בן

עזריה הא רבי עקיבא דתניא ואכלו את הבשר בלילה הזה רבי אלעזר בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות אמר ליה רבי עקיבא והלא כבר נאמר בחפזון עד שעת חפזון אמר רבי אבא הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב שנאמר הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וכשיצאו לא יצאו אלא ביום שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה על מה נחלקו על שעת חפזון רבי אלעזר בן עזריה סבר מאי חפזון חפזון דמצרים ורבי עקיבא סבר מאי חפזון חפזון דישאל תניא נמי הכי הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו אלא ביום שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב:

ראה בגמ' פסחים קכ:

"אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה - לא יצא ידי חובתו. פשיטא, דכיון דאיתקש לפסח - כפסח דמי! מהו דתימא, הא אפקיה קרא מהיקישא, קמשמע לן, דכי אהדרה קרא - למילתא קמייתא אהדרה" הרמב"ם פסק כר"ע והתוס' פסק כראב"ע שאין לאכול פסח ואפיקומן אחר חצות ליל. ראה פסק השו"ע סימן תעז סע' א:

"לאחר גמר כל הסעודה, אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע, ויאכלנו בהסיבה ולא יברך עליו, ויהא זהיר לאכלו קודם חצות (ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות)"

- ה. הנה יש לעיין לראב"ע מדוע יאכל הפסח עד חצות? הרי למדנו שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן משום אכילה על השובע כדרך בני מלכים! אם כן - מדוע החפזון לסיים עד חצות?
- ו. המשנה שאנו לומדים 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן', מזכרת בהגדה כתשובה לבן החכם: " חכם מה הוא אומר. מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ידוך אלהינו אתכם. ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". חשוב, מרובות הן הלכות הפסח, מדוע דווקא הלכה זו נאמרת לבן החכם?
- ז. צפון - מדוע בסימני ההגדה נקראת אכילת המצה זו האחרונה בשם צפון? אמנם מניחים אותה עד סוף הסעודה אבל עדיין לא היה נראה בפשט שההצפנה היא דבר משמעותי. בחלק מקהילות ישראל נהוג להמשיך הלאה את היות האפיקומן צפון ונותנים לילדים להצפינו כנודע. עיינו בעולת ראייה על הגדה של פסח בסימן צפון:
- עולת ראייה - צפון.

כאשר בהרכבה הנכונה השכל והרגש הפנימי בונים אושר האדם, צריך תמיד לדעת, שאע"פ שהשכל הוא לכאורה עומד במעלה עליונה מהרגש, אך זהו רק כ"ז שאין הרגש מתעלה למרום עזו, ע"פ כח השכל עצמו, אבל כשהשכל הגביה את מעלת הנפש למדרגה הגונה, אז הרגש מתעלה כ"כ עד הדברים היותר נשגבים, אין כח בשום שכל המתעצם בדברים וצירופי מאמרים להכירם, הם יהיו נרגשים בעומק מצפון הנפש, וההרגשה הרוממה והנעימה לא תכנס בדברים גלויים, ודוקא עם עומק ההרגשה הצפונה יכול האדם לבא לאותה המדה של קדושת החיים, לשם עצם קדושתם, מבלי לצרף עמה תעודות אחרות. כי החיים הקדושים, ההולכים באור ד', היא המטרה היותר נשגבה, והיא הולכת ומוספת כפי תגבורת קדושתה. האפיקומן הנאכל על השובע בתור מטרה לעצמו, לא דבר של הכרח להמשכת חיים של פעולה מעשית, מצד זה הוא מותאם לעומק הרגש היותר צפון בעומק הנפש, הנעלה מכל פה ולשון להביעו.